

Марія Голубєва

Використання методу дискусії у вищих навчальних закладах України

У демократичному суспільстві, яке ми намагаємося побудувати в Україні, важливе місце займають комунікації, і людина повинна вміти виражати свої переконання в дискусії, знаходити переконливі аргументи і засоби для їх підтвердження. Правильно вести дискусію, вміти використовувати закони формальної логіки для доведення своєї думки є справді мистецтвом. На жаль, на сьогодні мистецтво суперечки, або іншими словами "еристика", є доволі не розвинутим в українській науці. Разом із тим, вміти використовувати загальні логічні вимоги до доказів необхідно всюди: в суперечках і дискусіях, в лекціях та наукових працях, у політичних заявах і навіть у телевізійній рекламі. Зараз ми живемо у суспільстві, яке є поліфонічним та плюралістичним, тому студентам варто вчитися не тільки правильно формулювати свою думку, але й доводити її, виступати зрозумілим та приємним співбесідником.

Дискусія може застосовуватися щонайменше до таких наук, як логіка, політологія, педагогіка, психологія, філософія та інших, а якщо врахувати, що наукова дискусія є методом пізнання істини, то володіння дискусією відкриває широкі можливості для людини, що володіє цим інструментом.

Безпосередньо у дидактиці, як теорії навчання та освіти, як складовій педагогіки, дискусія використовується як метод навчання, метою якого є інтенсивність та ефективність навчального процесу. Дискусія розвиває комунікативні навички студентів, дозволяє розповсюдити знання. Як метод групової роботи, дискусія розвиває навички роботи у колективі, дозволяє виділяти головне від другорядного, важливе від неважливого. Разом із тим, навчальна дискусія допомагає розвивати особистість того, хто вчиться та вчить, допомагає відстоювати свою позицію та аргументувати свою думку.

Для нашого дослідження було використано праці таких науковців, як С. Поварнін, І. Хоменко, О. Дзюбенко, О. Шейко та ін. Варто зазначити, що тема не є достатньо досліджена. Зокрема, в новій "Українській педагогічній енциклопедії" міститься тільки коротке визначення поняття "дискусія", поняття "еристика" навіть не зазначено. Ця тема потребує наукового дослідження. Разом із тим, варто підготувати науково-популярний збірник із правилами ведення та участі у дискусії. Така книга могла би стати в нагоді сучасним парламентарям, урядовцям, викладачам, менеджерам, студентам цих спеціальностей та іншим, хто зацікавлений у цій темі.

Говорячи про історію мистецтва суперечки, одним із видів якої є дискусія, треба починати із античних мислителів. Вони намагалися дослідити різні види суперечок, з'ясувати основні правила їх проведення, визначити притаманні їм помилки та хитрощі. Ще греки ввели в обіг термін еристика (від грец. ἐριστή, від ἐρίζω — "*сперечаюся*") — мистецтво дискутувати, вчення про логічну структуру, функції та правила ведення суперечки. Спочатку еристика виникла як засіб пошуку істини в процесі спору. Під цим терміном також розуміли низку прийомів, якими потрібно користуватися у суперечках, щоб отримати перемогу. Відповідно до цього античні мислителі термінологічно розділяли дві моделі спору: суперечку заради істини вони називали діалектичною, а суперечку заради перемоги — еристичною.

Визнаним майстром суперечки заради істини вважався Сократ (бл. 470-399 рр. до н.е.). Іншу течію — суперечки заради перемоги — представляли у Стародавній Греції софісти. Засновником школи софістики був Протагор (бл. 490 — бл. 420 рр. до н.е.). Згідно із положеннями цієї школи, за допомогою суперечки можна довести будь-яку думку, якою нісенітницею вона не була б. Відомим є міркування, яке дістало назву "Рогатий". Уявімо ситуацію: одна людина хоче переконати іншу в тому, що вона має роги. Для цього наводиться таке обґрунтування: "Те, що ти не втрачав, те ти маєш. Роги ти не втрачав. Отже, у тебе є роги"¹. Такі та схожі приклади запитань, на які практично неможливо було дати відповідь, бо людина все одно потрапляла у пастку, отримали назву "софізми". Зараз цим терміном називають логічні помилки, яких людина припускається навмисно з метою введення в оману співрозмовника, обґрунтування неправдивого твердження в процесі суперечки.

Аристотель (384—322 рр. до н.е.) розрізняв три види суперечок: діалектичну, софістичну та еристичну. Найвищим видом суперечки він вважає діалектичну, мета якої полягає у досягненні істини; софістичну суперечку, метою якої є показова мудрість, та еристичну, метою якої є перемога. Останню Аристотель не визнавав і навіть засуджував.

---

¹ Див. Хоменко І.В. Еристика: мистецтво полеміки: Навч. посіб. — К.: Юрінком Інтер, 2001. — 192 с — С. 8.

У середні віки у рамках патристики, теологічної схоластики, апологетиками розроблялися прийоми аргументації та критики, впроваджувалися нові стратегії проведення суперечок. За часів Відродження мистецтво суперечки отримало новий поштовх завдяки трактатам італійських гуманістів Лоренцо Валі, Леонардо Бруні, Рудольфа Агріколи, гуманістичній сатирі Еразма Роттердамського, політичним аргументам Ніколо Макіавелі. Варто зауважити, що з розвитком мистецтва суперечки після Аристотеля чіткого розрізнення між діалектикою, еристикою та софістикою не проводилося. Цікавилися проблемами логіки та, зокрема, діалектикою чи еристикою І. Кант (праця "Логіка"), А. ТТГопенгауер ("Еристика або мистецтво сперечатися")¹. Шопенгауер розглядав діалектику як "мистецтво сперечатися або вести бесіду". Він виділяв суперечку як основний тип комунікації, метою якого є не просто відстоювання своєї думки, а саме перемога. Він також вважав природним для людини бажання виглядати завжди правою.

У наш час під терміном «еристика» розуміють напрямок наукових досліджень, основна мета яких полягає у розгляді різноманітних характеристик (логічних, семіотичних, психологічних тощо) такого комунікативного процесу як суперечка. Оволодіння техніками суперечки є актуальним для широкого кола спеціалістів, діяльність яких пов'язана із впливом на людей через різноманітні види комунікацій: для юристів, менеджерів, політиків, педагогів, журналістів тощо. Правильно вести дискусію чи бути її хорошим учасником є великим вмінням та запорукою успіху.

У загальному розумінні, суперечку можна визначити як процес обміну протилежними думками. Будь-яка суперечка передбачає зіткнення думок або позицій. Відстоюючи власну точку зору, ми намагаємося розкритикувати точку зору своїх опонентів та переконати їх у власній правоті, але з'ясуємо деякі поняття. Тож якщо немає суперечності думок, то підстав для суперечки теж може не бути. У такому випадку комунікація здійснюватиметься у інший спосіб.

Класик теорії дискусії, видатний російський філософ кінця XIX століття, С. Поварнін виділяв різні види суперечок: суперечка за тезу та за доказ; формалізована та безформна; проста та складна; при слухачах та без слухачів; усна та письмова тощо².

Сучасні науковці стверджують, що основними видами суперечки є дискусія, полеміка, диспут та дебати. У даній роботі нас цікавитиме

¹ Хоменко І.В. Еристика: мистецтво полеміки: Навч. посіб. — К.: Юрінком Інтер, 2001. — 192 с — С. 9-13.

² Поварнін С. Спорь. О теорій и практикь спора. — Издательство О. Богдановой, Петроградъ, 1918. — С. 11-22.

специфіка дискусії. Наступне визначення подає нам Російська педагогічна енциклопедія:

"Дискусія (від лат. *discussio* — *розгляд, дослідження*) — 1) спосіб організації спільної діяльності з метою інтенсифікації процесу прийняття рішень у групі; 2) метод навчання, що підвищує інтенсивність і ефективність навчального процесу за рахунок активного включення тих, кого вчать, у колективний пошук істини; 3) психотерапевтичний прийом впливу на позиції та установки суб'єкта в спеціально створеній дискусійній групі"¹. Сучасний провідний український філософ Ірина Хоменко визначає дискусію "як публічну суперечку, мета якої полягає в з'ясуванні й порівнянні різних точок зору, у знаходженні правильного вирішення спірного питання"². Дискусію можна кваліфікувати і як метод пізнання (напр., наукова дискусія), який дозволяє краще зрозуміти те, що не є достатньо чітким і зрозумілим. Безпосередньою метою дискусії є досягнення консенсусу між учасниками суперечки стосовно проблеми, що обговорюється.

На думку українського філософа О. Шейка дискусія є "процесом обговорення в усній чи письмовій формі якого-небудь спірного питання з метою встановлення істини"³. Спірним буде те питання, з приводу якого існують різні (і до того ж не поєднувані) думки.

Варто зауважити декілька слів про інші види суперечок, як їх виділяє професор Київського національного університету ім. Тараса Шевченка Ірина Хоменко:

- полеміка (від лат. *polemicos* — *ворожий, войовничий*) — це суперечка, в якій є конфронтація, протистояння, протиборство сторін, ідей і думок. Її можна визначити як боротьбу принципово протилежних думок, як публічну суперечку з метою захисту, відстоювання своєї точки зору і спростування протилежної. У полеміці метою є отримати перемогу над супротивником, відстояти і захистити свою власну позицію.
- диспут (від лат. *dispute* — *досліджую, сперечаюсь*) — публічна суперечка, предметом якої виступає наукове або суспільно важливе питання. На відміну від дискусії, диспут не тільки з'ясує підстави, але і виявляє позиції сперечальників.

---

¹ Российская педагогическая энциклопедия: В 2-х тт. / Гл. ред. В. В. Давыдов. — М.: Большая Российская энциклопедия, 1993. — Т. 1—А — М— 1993. — С. 10, 23.

² Хоменко І.В. Еристика: мистецтво полеміки: Навч. посіб. — К.: Юрінком Інтер, 2001. — 192 с. — С. 14.

³ Шейко А. Н. Дискусия как метод научного познания // Философские проблемы современного естествознания. Межвед. научн. сб. — Вып. № 14. — К., 1969. — С. 23.

- дебати (від франц. *debatre* — сперечатися) — це суперечка, яка виникає при обговоренні доповідей, виступів на зборах, засіданнях, конференціях тощо. Метою дебатів є визначення ставлення учасників обговорення до спільних цікавих тез виступу.

Окремо за мотивами виділяють суперечку заради істини, суперечку заради переконання, суперечку заради перемоги і суперечку заради суперечки¹. С. Поварнін до цього переліку додає також суперечку заради спорту².

Дискусія як метод пізнання має такі основні функції: гносеологічну (або евристичну), педагогічну, ідеологічну, психологічну. Відповідно можемо виділити такі типи дискусії, як наукова та навчальна.

Специфікою наукової дискусії є те, що вона направлена на отримання нового знання або розповсюдження та закріплення вже відомого. Навіть у дискусії, де один із учасників мав найбільш точні знання про предмет обговорення, а інші — неточні та приблизні знання, буде досягнуто кількісного рівня розповсюдження знання, бо істина, яка належала одному індивіду, стала переконанням багатьох³. Доцент кафедри логіки КДУ ім. Т.Г. Шевченка О. Шейко (1918-1990 рр.) зазначав, що метод наукової дискусії може бути застосований тільки на певному етапі дослідження об'єкта, а саме тоді, коли з'явилися непоєднані конкуруючі гіпотези. У такому випадку дискусія може зіграти роль каталізатора, що значно прискорить процес відкриття істини. Тож дискусія не може бути застосована, якщо не накопичені певні знання про об'єкт і поки не з'явилися рішення, які не можуть бути співставлені між собою. У такій дискусії за допомогою логічних прийомів, таких як захист та спростування, які є основними інструментами дискусії, відокремлюють хибне від істинного.

Навчальна дискусія виконує евристичну функцію, однак із навантаженням на поширення та закріплення уже існуючих знань. Можемо сказати, що навчальна дискусія, на відміну від наукової, має справу із уже відомим в науці. Але проведення дискусії у навчальних закладах виконує також виховну, педагогічну та психологічну функції.

Дискусія як специфічний метод психологічних досліджень був розроблений в 30-х рр. ХХ ст. Ж. Шаже, який показав, що у ході дискусії із одноклітками дитина звільняється від егоцентричної манери мислення, вчиться поділяти точку зору іншого. Важливу роль у розвитку методу дискусії відіграли дослідження К. Левіна, який виявив вплив групових обговорень на зміну соціальних установок людини.

¹Хоменко І.В. Еристика: мистецтво полеміки: Навч. посіб. — К.: Юрінкомінтер, 2001. — 192 с — С. 15-16.

²Поварнін С. Спорь. О теорій і практикь спора. — Издательство О. Богдановой, Петроградь, 1918. — С. 22.

³Шейко А. Н. Дискуссия как метод научного познания // Философские проблемы современного естествознания. Межвед. научн. сб. — Вып. № 14. — К., 1969. — С. 27.

Дискусія є одним із важливих засобів вирішення психолого-педагогічних проблем. До позитивних властивостей методу відносять кумулятивний ефект від одночасного поєднання навчального та терапевтичного факторів групової взаємодії, а також демократичність, що зумовлена розподілом відповідальності. Своєрідність методу дискусії полягає в тому, що він передбачає навчання на моделях, прикладах, помилках інших учасників дискусії, а також дозволяє реалізувати активність суб'єкта через включення в навчання елементів дослідження.

Використання дискусії дає можливість учаснику отримати нову інформацію і підвищити свою компетентність, перевірити власні ідеї та оцінити їхню достовірність, розвинути комунікативні якості та вміння користуватися своїм інтелектом, перевірити свої почуття та їхню інтерпретацію оточуючими, виробити звичку нести відповідальність за свої слова, навчитися уникати помилок, допущених іншими у практичній та навчальній діяльності.

Групова дискусія дозволяє членам групи побачити проблему, що обговорюється, із різних сторін, сформулювати її, відділяючи важливе від другорядного, виявити позиції та угруповання, що є в групі, подолати смислові бар'єри і емоційну упередженість.

Дискусія відіграє важливу роль, як один з методів навчання, які є одними із найважливіших елементів загальної структури навчально-виховного процесу. Під методом навчання розуміють упорядковану певним чином спільну цілеспрямовану діяльність учителя та учнів, що являє собою систему прийомів або способів та спрямована на розв'язання навчально-виховних завдань. Методи навчання завжди є засобом реалізації певних цілей навчання. У взаємодії мети, засобів та результату важливим є аналіз пізнавальної діяльності студентів, а також керівництво нею з боку викладача. Метод дискусії відносять до методів стимулювання та мотивації навчання¹.

Найбільш популярними сферами застосування дискусії є активні методи навчання, соціально-психологічні тренінги, методи виявлення лідера та оцінки компетентності керівника, способи вирішення конфліктів, терапія стресових станів і т.д. Конкретні форми і прийоми дискусії зумовлені завданнями групової діяльності. Навчальна дискусія є методом групової роботи і є базовою для реалізації та засвоєння спілкування в діалозі. Саме дискусія дозволяє прояснити власну позицію, виявити розмаїття підходів, точок зору до вивчення певного питання і в результаті обміну думками отримати різнобічне бачення предмета. Вона розвиває вміння імпровізувати, діяти поза рамками передбаченого, долаючи певні стереотипи, страх перед невідомим тощо.

---

¹ Педагогіка / За ред. А.М. Алексюка. — К.: Вища школа, 1985. — С. 163.

Будь-яка дискусія орієнтована на досягнення певного результату. Це може бути і обмін інформацією, думками, напрацювання рішень, досягнення спільної думки. Як показали психологічні дослідження, "ефект групової дискусії є достатньо стійким у порівнянні із лекцією. ..."слід "дискусії у вигляді певної установки, позиції, що змінилися в учасника, може актуалізуватися через деякий час"¹. Тут ефект є опосередкованим періодом активної внутрішньої роботи людини, що вимагає часу. Ефекти дискусії можуть проявлятися в часі. Така розбіжність пояснюється тим, що між психологічним впливом групової дискусії та кінцевими результатами лежить царина власної активності особистості. Активна позиція учасника в генеруванні ідей та кінцевих результатів — це те, що відображає специфіку методу, який розглядається.

Застосування методу дискусії у вищому навчальному закладі не тільки сприятиме підвищенню комунікативних навичок студентів, але й дозволить закріпити та розширити їх знання із обговорюваної тематики, включити студентів до активного самостійного мислення. Дискусія сприятиме закріпленню навичок чіткого формулювання та аргументування власної думки, відстоювання своїх позицій та вміння приймати точки зору інших. Метою дискусії є не тільки обмін думками, але й прийняття спільних рішень, з'ясування позицій співрозмовників та взаємне збагачення.

На думку автора, поряд із дискусією можна також використовувати у ВНЗ методи дебатів, диспутів. Вони дозволяють з'ясувати позиції учасників щодо запропонованої проблематики. Для педагога цінною може бути можливість за допомогою цих методів перевірити рівень засвоєних студентами знань, студентську наукову та соціальну зрілість.

Дослідники виділяють певні етапи та особливості проведення дискусій у ВНЗ України.

Підготовчий етап. Сюди відносять забезпечення зовнішніх передумов:

- 1) чисельність учасників — рекомендується не більше 15 осіб, що зумовлено можливістю усім студентам брати активну участь в обговоренні та спілкуватися між собою. Якщо навчальна група складає 20—25 осіб, можна розподілити ролі між студентами: безпосередньо учасники дискусії, незалежні спостерігачі, експерти для оцінки ходу дискусії, арбітри. Якщо ж група є значно більшою, доцільно розбити аудиторію на підгрупи;
- 2) фіксація часу закінчення дискусії;
- 3) просторове розташування учасників — під час дискусії зручніше сидіти обличчям до обличчя (напр., в колі чи півколі), щоб

---

¹ Жуков Ю. М., Петровская Л. А. Растенников П. В. Диагностика и развитие компетентности в общении: Спецпрактикум по социальной психологии. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1990. — С. 21.

учасники могли добре бачити і чути одне одного, даючи можливість сприймати увесь спектр невербальних проявів.

Слід пам'ятати, що учасники вступають у дискусію на основі принципу добровільності. Якщо хтось із студентів не хоче брати участь в обговоренні, можна йому запропонувати участь у групі спостерігачів за дискусією.

Можливі різні форми проведення дискусії, але найбільш розповсюдженими є три основні стратегії: вільне ведення дискусії, заплановане, або програмове ведення дискусії та проміжна, компромісна форма. Стратегія вільної дискусії може виглядати як повна пасивність ролі ведучого, коли його втручання є мінімальним і він тільки слухає та кидає окремі репліки. Група сама корегує перебіг та інтенсивність обговорення. Ведучий не формулює завдання і не виступає медіатором — він уважно спостерігає. Однак, якщо група зрозуміла, що їх врятувати може тільки їхня активність, і спромоглася вибудувати комунікацію, у результаті застосування такої стратегії результат є істотним і мобілізує активність учасників.

Програмове ведення дискусії передбачає наявність чіткого плану роботи у ведучого. Згідно з планом, групі пропонуються теми та способи їх опрацювання. Негативом є те, що така ситуація схожа до традиційного навчального процесу, що дозволяє учасникам розраховувати не так на себе, як на ведучого, тому ставить під сумнів сам метод групової дискусії.

Компромісна форма ведення дискусій є найбільш застосовуваною, коли ведучий поєднує елементи програмування із відступами в бік вільної стратегії: деякі проблемні ситуації задаються ведучим, а деякі непередбачено виникають під час групової роботи і пропонуються учасниками. Тут важливою є методична гнучкість ведучого, вміння імпровізувати та реагувати на непередбачені групові зміни.

В науковій літературі наводиться певна процедура дискусії. Загальна мета дискусії визначається у кожному випадку у комплексі більш конкретних цілей. Тому у процедурі дискусії можна виділити такі основні фази — орієнтування, оцінка, завершальна фаза. Їм відповідають кроки:

- 1) визначення цілей і теми дискусії (орієнтування);
- 2) збір інформації (знань, суджень, думок, нових ідей, пропозицій усіх учасників дискусії) з теми, що обговорюється;
- 3) впорядкування, обґрунтування та спільна оцінка інформації, отриманої під час обговорення;
- 4) підведення підсумків дискусії: співставлення цілей із досягнутими результатами (завершальна фаза).

Виходячи з нашої педагогічної практики, можна зробити висновок, що не однаковим є представлення кожної частини у дискусії. Час

та інтенсивність її залежить від цілей, теми, складу учасників. Наприклад, обговорення психологічних сюжетів може відбуватися як дискусія, що не передбачає однозначного підсумку, коли ведучий залишає для кожного учасника можливість завершити роботу самостійно.

Для ефективності ведення дискусії варто враховувати фактор адекватного сприйняття учасниками одне одного. Звичайно, якщо дискусія проводиться у групі студентів, які навчаються разом протягом певного часу, психологічні стосунки у групі можуть бути різними і впливати на загальне сприйняття. Бажано, щоб існувала взаємна довіра між викладачем та студентами, був сприятливий "психологічний клімат", що дозволить вибудувати дискусію більш ефективно, налаштує учасників на спільну групову роботу.

Звичайно, можуть виникати конфлікти, тому що контакт учасників відбувається на рівні групової активності щодо вирішення змісту проблемної ситуації, та на міжособистісному рівні, коли впливають стосунки членів групи. Тут важливу роль має відіграти ведучий дискусії, щоб зіткнення на рівні ідей та поглядів не перевести у зіткнення на рівні міжособистісної сутички. Критична оцінка певної позиції може іноді сприйматися як негативна оцінка людини, тому дискусія ймовірно перейде у випаді проти особистості. Ведучому слід запобігати таким ситуаціям. Може траплятися конфлікт між ведучим і учасниками. На нашу думку, більш цінною є стратегія спрямована на управління конфліктом. Важливою рисою ведучого, себто педагога, має бути креативність, рішучість, здатність до імprovізації.

Як вище зазначалося, кожна дискусія спрямована на досягнення певного результату (обмін інформацією, думками, прийняття спільного рішення, досягнення згоди т.і.). Важливо мати на увазі, що не існує єдино правильної інтерпретації того чи іншого положення, і альтернативна думка має право на існування. Якщо вдатися до огляду праць із ведення суперечок, що були видані за часів СРСР, багато з них розповідатимуть про важливість комуністичного диспуту в школі, про поширення єдино правильних ідей Леніна та Маркса. На щастя, в Україні зараз плюралістичне суспільство, і догми про єдиноправильність не проходять. Основні зусилля під час організації дискусії сучасний педагог повинен віддавати створенню та підтриманню загальногрупової атмосфери — довіри, відкритості, включеності у груповий процес обговорення.

В сучасних умовах у вищому навчальному закладі ведучим може бути і педагог, і хтось із студентів. У такому випадку, ведучий перебуває зі студентами у рівності психологічних позицій взаємодіючих сторін. Це ситуація взаємного, а не одностороннього впливу та направлення. Тут важливим є розвиток співпраці, співтворчості, тому педагогу варто відмовитися від менторського диктату і будувати новий тип відносин —

спільного пошуку, принципового, але доброзичливого аналізу результатів, пошуку помилок та можливостей розвитку проблеми. Тож для досягнення позитивного результату у дискусії та ефективної комунікації, педагог має прагнути вести рівноправний діалог із студентами, враховуючи їх позиції.

Висновки

- Дискусія як метод навчання, що підвищує інтенсивність та ефективність навчального процесу, може широко використовуватися у навчальній практиці. Цей метод є базою для активних методів навчання, соціально-психологічних тренінгів, методах вияву лідера тощо.
- Дискусія є невід'ємним методом групового прийняття рішень, спрямованого на висвітлення позицій, що є в групі. У результаті обговорення не завжди група приходять до єдиної думки. Цікавим є ефект корекції, коли позиції студентів можуть змінюватися під впливом дискусії, яка вже відбулась. Активна участь студента в дискусії дозволяє йому приймати остаточне рішення після актуалізації власної думки.
- Дискусія є дієвим способом морального виховання тих, хто навчається. З точки зору сучасних психологів та педагогів, дискусія — дієвий інструмент соціалізації особистості.
- Дискусія сприяє розвитку наукового мислення студентів. Вибір теми, підбір тез, формулювання власної позиції та її аргументування розвиває логічне мислення студентів, навчає вибирати основне із другорядного, важливе із неважливого.
- Дискусія створює оптимальні умови для розвитку комунікативних здібностей молодого покоління. Тож, на наш розсуд, метод дискусії повинен широко застосовуватися у вищих навчальних закладах України, формуючи критичне мислення сучасних студентів.